

Kiril Marinow

WYBRANE PROBLEMY UPADKU TYRNOWA

17 lipca 1393 r. Tyrnowo, stolica cara Jana Szyszmana, zostało zdobyte przez wojska osmańskie. Teoretycznie upadek najważniejszego miasta Carstwa Tyrnowskiego stanowił kres jego istnienia¹. Choć w literaturze naukowej na temat tego wydarzenia napisano już dużo, to jednak wydaje się, że pewne kwestie nie znalazły, jak dotąd, zadowalającego rozwiązania. Czasami argumentacja zaproponowana przez uczonych jest niepełna lub mało przekonująca. Celem niniejszego artykułu jest więc próba rozstrzygnięcia wybranych spornych problemów oraz zaproponowanie odmiennych interpretacji niektórych tekstów źródłowych, odnoszących się do wydarzeń związanych ze zdobyciem Tyrnowa przez Turków.

¹ Taki wydzźwięk mają wzmianki w kronikach ruskich i serbskich – P. Petrov, *Tŕrnovo v političeskata istorija na Bŕlgarija (1185–1393)*, [w:] *Istorija na Veliko Tŕrnovo*, t. 1, *Praistorija, antičnost i srednovekovie*, red. P. Petrov, Sofija 1986, s. 112–113; Ch. Matanov, *Poslednite desetiletija*, [w:] *Istorija na bŕlgarite*, t. 1, *Ot drevnostta do kraja na XVI vek*, red. G. Bakalov, Sofija 2003, s. 477. W tym kontekście pozwolę sobie na przywołanie trzech przykładów, pochodzących z różnych okresów średniowiecza, ukazujących ówczesne postrzeganie roli miasta stołecznego w państwie. I tak, zdobycie Pliski w 811 r. przez Nikefora I spowodowało, iż „voμίσας ὅτι ἐξήλειψεν πᾶσαν τὴν Βουλγαρίαν” (I. Dujčev, *La chronique byzantine de l’an 811*, „Travaux et Mémoires” 1, 1965, s. 212). Opanowanie Konstantynopola w 1204 r. przez krzyżowców IV krucjaty pozwoliło im na utworzenie własnego Cesarstwa Konstantynopolińskiego i podział wszystkich ziem należących do Bizancjum, nawet tych, które w danym momencie nie znajdowały się w ich władaniu (A. Carile, *Partitio terrarum Imperii Romaniae*, „Studi Veneziani” 7, 1965, s. 217–222 – tekst porozumienia, 223–305 – komentarz). Zdobycie tegoż w 1453 r. przez Mehmeda II położyło ostateczny kres istnieniu Cesarstwa Bizantyńskiego, mimo tego, że resztki niezależnych ziem bizantyńskich pozostały jeszcze na Peloponezie. Konstantynopol stał się stolicą Imperium Osmanów (D. M. Nicol, *The last centuries of Byzantium, 1261–1453*, Cambridge 1996, s. 392, 410–412). Z powyższym sądem koreluje bardziej ogólne w swej wymowie stwierdzenie H. Samsonowicza: „I w przeszłości, i teraz, kraj, region były i są charakteryzowane i określane przez ‘stołeczne’, naczelne miasta [...]” (*Uwagi wstępne*, [w:] M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 8).

1. KTO DOWODZIŁ OBRONĄ TYRNOWA?

Niektórzy badacze przekonani są, iż pod nieobecność cara Jana Szyszmana w stolicy, podczas wydarzeń wiosną-latem 1393 r., obroną miasta dowodził patriarcha tyrnowski, Eutymiusz². E. P. Naumov, widzi w tym dowód jego patriotycznych i politycznych poglądów, które wyróżniają go na tle niektórych przedstawicieli Kościoła tego okresu, którzy nie tylko nie występowali aktywnie przeciwko najeźdźcom, lecz także prezentowali postawy protureckie³. J. Andreev słusznie zwrócił uwagę na naiwność podobnych twierdzeń. Po pierwsze, Grzegorz Camblak, hagiograf Eutymiusza, który napisał mowę ku jego czci w okresie pomiędzy 1414 a 1418 r., nic na ten temat nie mówi⁴. Po drugie, dowodzenie obroną miasta nie wchodziło w zakres obowiązków patriarchy. Odpowiedzialne za nią były władze wojskowe miasta⁵. W sytuacji, gdy car przebywał poza miastem stołecznym, główne dowództwo przejmował wielki wojewoda, protostrator lub wielki duks⁶. W stolicy stacjonował na stałe garnizon, którego liczebność w XIV stuleciu szacuje się na około dwa tysiące osób⁷. Wydaje się, że jak na schyłek XIV stulecia liczba ta jest nieco zawyżona, zwłaszcza jeżeli część garnizonu stanowili najemnicy, pobierający za swe usługi wysoki żołd, na który ówczesne Carstwo nie było najprawdopodobniej stać. Stwierdzić jednakże wypada, że i tak w czasie oblężenia liczba obrońców zwiększała się, gdyż pozostali przedstawiciele administracji miejskiej oraz zwykli obywatele brali aktywny udział w walkach.

To przede wszystkim spośród dowództwa i członków garnizonu wywodzili się wspomniani przez Camblaka bojarowie, którzy zostali zgładzeni przez

² G. G. Litavrin, *Bor'ba bolgarskogo naroda protiv osmanskogo zavoevanija*, [w:] *Kratkaja istorija Bolgarii. S drevnejšich vremen do našich dnei*, red. G. G. Litavrin, Moskwa 1987, s. 153; M. Macdermott, *A History of Bulgaria 1393–1885*, London 1962, s. 21; E. Potkowski, *Warna 1444*, Warszawa 2004, s. 45.

³ E. P. Naumov, *Položenie bolgarskich zemel' v epochu tureckogo zavoevanija i rusko-bolgarskie svjazi konca XIV veka*, [w:] *Rusko-bolgarski vřzki prez vekovete*, red. D. Angelov, Sofija 1986, s. 112.

⁴ Григорія архієпископа русинскаго похвално нже въ свѣтѣхъ вѣща нашего Гвѣмѣа патриарха трънѣвскаго, [w:] P. Rusev, I. Gălăbov, A. Davidov, G. Dančev, *Pochvalno slovo za Evtimij ot Grigorij Camblak*, Sofija 1971, s. 112–233 – tekst dzieła (dalej: Camblak). O datacji utworu i autorze – *Stara bälgarska literatura*, t. 2, *Oratorska proza*, säs. i red. L. Graševa, Sofija 1982, s. 344–346 – życiorys, s. 350 – datacja.

⁵ J. Andreev, *Tărnovo – stolica na Vtoroto bälgarsko carstvo*, [w:] idem, *Istorija na Vtoroto bälgarsko carstvo*, Veliko Tărnovo 1996, s. 207, 209.

⁶ Byli to najważniejsi przedstawiciele centralnej, stołecznej administracji wojskowej państwa. O roli tych urzędów w Bułgarii tego okresu vide I. Biljarski, *Institucii na srednovekovna Bälgarija. Vtoro bälgarsko carstvo (XII–XIV vek)*, Sofija 1998, s. 195–213.

⁷ J. Andreev, *Tărnovo – dăržaven i cärkoven centăr na Bälgarija prez XII–XIV vek*, [w:] *Istorija na Veliko...*, s. 136–137.

Turków już po zajęciu miasta⁸. Była to kara za zdecydowany opór, jaki stawili Osmanom sprawiając, że oblężenie znacznie się przedłużyło⁹. Patriarcha natomiast został usunięty z siedziby mieszczącej się na szczycie Carewca, i choć w świetle relacji Camblaka jego życie było zagrożone, to ostatecznie został oszczędzony¹⁰. Wydaje się, że postąpiono z nim w ten sposób głównie z dwóch powodów. Po pierwsze, nie chiano wzbudzać ewentualnych zamieszek wśród ocalałych mieszkańców miasta, tym bardziej, że po straceniu bojarów Eutymiusz został jedynym przedstawicielem społeczności bułgarskiej, który w jej imieniu mógł występować wobec tureckiego zarządcy Tyrnowa¹¹. Po drugie, najwyraźniej nie był on przez Turków uważany za osobę odpowiedzialną za stawianie czynnego oporu.

Nie można również zapominać, że zgodnie ze starą tradycją Kościoła Prawosławnego patriarcha mógł modlić się, odprawiać msze lub organizować procesje w intencji zwycięstwa, lecz nie wolno mu było bezpośrednio uczestniczyć w działaniach zbrojnych. Mógł najwyżej, jako duchowy pasterz tyrnowian, zachęcać i podtrzymywać na duchu obrońców¹². Dodać należy, że rola dowódcy wojskowego, którą mu przypisują niektórzy

⁸ Camblak, s. 208, 210. Autor podaje liczbę 110 zabitych osób.

⁹ Przyjmuje się, że trwało ono około trzech miesięcy – vide G. S. Rakovski, *Njakolko reči o Asenju pŕvomu, velikomu carju bŕlgarskomu i sinu mu Asenju vtoromu*, [w:] idem, *Sŕčinenija v četiri toma*, t. 3, *Istoriografija*, pod. i red. V. Trajkov, Sofija 1984, s. 130. Dowodem tego twierdzenia jest postawa samego Bajezyda, który zgodnie z przekazem Camblaka, „groził, że ogniem będzie palił, obiecywał, że na kawałki potnie, a także innej okrutnej śmierci odda tych, którzy nadal będą niepokorni” (Camblak, s. 200). Jak pokazują losy owych bojarów, władca osmański spełnił swoją obietnicę. Jeżeli nie zaznaczono inaczej, wszystkie tłumaczenia są mojego autorstwa – K.M.

¹⁰ Camblak, s. 200, 202, 212, 214, 216. O lokalizacji kompleksu architektonicznego patriarchatu bułgarskiego wraz z kościołem patriarchalnym *Wniebowstąpienia Pańskiego* pisze N. Angelov, *Carevgrad Tŕnov*, t. 3, *Patriaršeskijat kompleks na Carevec prez XII–XIV vek*, Sofija 1980, s. 17.

¹¹ N. S. Deržavin, *Istorija Bolgarii*, t. 2, *Bolgarija vremeni pŕvogo i vtorogo carstv (679–1393)*, Moskva–Leningrad 1946, s. 160. Cf. świadectwo Camblaka, który sugeruje, że patriarcha miał posłuch u władcy tureckiego jeszcze przed zagładą możnych (Camblak, s. 202, 204). Podobna sytuacja miała miejsce 60 lat później, gdy Mehmed II Fatih zdobył Konstantynopol, a reprezentantem społeczności greckiej przed władzami tureckimi, uczynił patriarchę Gennadiosa – vide S. Runciman, *Upadek Konstantynopola 1453*, tłum. A. Dębicki, Warszawa 1968, s. 219–221; G. Hering, *Das Islamische Recht und die Investitur des Gennadios Scholarios (1454)*, „Balkan Studies” 2, 1961, Nr. 2, s. 231–256.

¹² J. Andreev, *Tŕnovo – stolica...*, s. 209. Taką też rolę przypisuje mu Camblak (Camblak, s. 202, 204, 218, 220, 222, 224). O patriotycznych poglądach Eutymiusza – D. Angelov, *Ideen život*, [w:] *Istorija na Bŕlgarija v četirinadeset toma*, t. 3, *Vtora bŕlgarska dŕžava*, red. S. Lišev, Sofija 1982, s. 411–414. Oczywiście jako członek *synklitu*, patriarcha mógł mieć wpływ na podejmowane przez bojarów decyzje związane z sytuacją miasta. Nie oznacza to jednak zaangażowania w działania zbrojne i kierowanie poczynaniami obrońców.

uczeni, nie da się pogodzić z postawą gorliwego hesychasty, jakim był ostatni bułgarski patriarcha¹³. Śmiało można więc przyjąć, że Eutymiusz nie dowodził obroną miasta.

2. KTO DOWODZIŁ OBLĘŻENIEM BUŁGARSKIEJ STOLICY?

Badacze nie są zgodni co do tego, kto dowodził wojskami osmańskimi oblegającymi stolicę bułgarską. Według K. Jirečka, który oparł się na przekazie jednego z latopisów ruskich¹⁴, zadanie to zostało powierzone Çelebiemu, synowi Bajezyda¹⁵. Wpływ na to miał mieć fakt zaangażowania wiosną 1393 r. władcy osmańskiego w wydarzenia na terenie Azji Mniejszej¹⁶. Z kolei P. Nikov zwrócił uwagę na to, że Camblak opisując upadek Tyrnowa w innym swoim dziele, mianowicie *Opowieści o przeniesieniu relikwii św. Petki Tyrnowskiej do Widynia i Belgradu*, wzmiankuje „barbarzyńskiego cara”¹⁷, a więc samego Bajezyda, jako dowódcę oblężenia, co dodatkowo

¹³ O istocie poglądów hesychastów *vide* D. Angelov, *op. cit.*, s. 399–402. Uczony ten (*ibidem*, s. 413–414), podkreśla, że jak na oddanego hesychastę, który za jedyną ojczyznę uznaje „niebo”, po wstąpieniu na tron patriarchy, Eutymiusz mocno zaangażował się w ratowanie przed Turkami swojej ziemskiej ojczyzny. Oczywiście ma on na myśli wyłącznie jego działalność pisarską. Muszę tu zaznaczyć, że właśnie z racji piastowanego urzędu Eutymiusz czuł się w obowiązku chronić powierzoną mu w duchową opiekę ludność chrześcijańską. Wymagało to zaangażowania się w politykę państwową, ale nie w walkę zbrojną, czy też dowodzenie wojskiem.

¹⁴ *Troickaja letopis'*, rekonstrukcja M. D. Priselkova, red. K. N. Serbina, Moskwa–Leningrad 1950, s. 442 (dalej: *Troickaja*). Podobny lub ten sam tekst występuje także w kilku innych latopisach ruskich, choć *Latopis Troicki* był dla nich pierwowzorem (datuje się go na rok 1409) – *vide* N. Dončeva-Panajotova, *Ruskite letopisi za tărnovskata tragedija prez 1393 g. i deloto na mitropolit Kiprian*, [w:] *Turskite zavoevanija i sădbata na balkanskite narodi, otrazeni v istoričeski i literaturni pametnici ot XIV–XVIII vek*, Międzynarodna naukowa konferencja, Veliko Tărnovo, 20–22 maj 1987 god., red. G. Dančev, V. Tăpkova-Zaimova, N. Kovačev, A. Velkov, D. Kenanov, Veliko Tărnovo 1992, s. 331 (datacja), 334 (pozostałe latopisy).

¹⁵ K. Jireček, *Istorijska na bŭlgarite. S popravki i dobavki ot samija avtor*, red. P. Ch. Petrov, Sofija 1978, s. 396. Podobnie sądzą N. S. Deržavin, *loc. cit.*, A.-E. N. Tachiaos, *Die Aufhebung des Bularischen Patriarchats von Tırnovo*, „Balkan Studies” 2, 1961, nr 1, s. 67, 69, V. Gjuzelev, *Očerci vărchu istorijata na bŭlgarskija Severoiztok i Černomorieto (kraja na XII-načaloto na XV vek)*, Sofija 1995, s. 82 oraz A. Decei, *Deux documents turcs concernant les expéditions des sultans Bayazid Ier et Murad II dans les Pays Roumains*, „Revue Roumaine d'Histoire” 13, 1974, nr 3, przyp. 25 na s. 402.

¹⁶ K. Jireček, *op. cit.*, przyp. 28 na s. 396.

¹⁷ *Prenasjane na moštite na sv. Petka ot Tărnovo v Vidin i ottam v Sărbija. Razkaz ot Grigorij Camblak*, [w:] J. Ivanov, *Bŭlgarski starini iz Makedonija*, red. B. Angelov, D. Angelov, Sofija 1970, s. 434 (dalej: *Prenasjane*). O datacji tego utworu na lata 1407–1408 *vide* Stara..., s. 345. Cf. Camblak, s. 198.

potwierdzają latopisy serbskie¹⁸. Podkreślił również, że zaangażowanie wiosną tegoż roku w walkach o bejlik Kastamonu nie mogło mieć wpływu na jego udział w zdobyciu Tyrnowa, gdyż miasto padło w środku lata. W tym miejscu dodać należy, że w rzeczywistości walki o ten turecki bejlik zakończyły się co prawda wiosną, ale 1392 r.¹⁹ Poza tym nie wydaje się prawdopodobne by Bajezyd zorganizował dużą wyprawę na zachód, będąc zajęty kampanią w Azji²⁰. Badacz ten zaproponował więc stanowisko godzące oba przekazy. Jego zdaniem latopis ruski odzwierciedlał początkowy etap oblężenia, gdy wojskami osmańskimi rzeczywiście dowodził Çelebi. Camblak zaś opisał drugi, ostatni i ważniejszy etap, gdy z powodu przedłużającego się oblężenia Bajezyd przybył synowi na pomoc i osobiście przejął dowodzenie²¹. Natomiast J. Andreev uważa, iż wojskami tureckimi od samego początku dowodził Bajezyd. Wzmiankę latopisu ruskiego uznaje za bałamutną i mało konkretną, nie przywiązując do niej większego znaczenia. Dodaje nadto, że *çelebi* to tytuł, który często towarzyszył imieniu sułtana, najprawdopodobniej więc nie chodziło tu o jego syna²².

Rozbieżność stanowisk badaczy w tej kwestii wynika, moim zdaniem, z błędnego odczytania przekazu *Latopisu Troickiego*. Należy kategorycznie stwierdzić, że *çelebi*, to nie imię własne, lecz tytuł turecki nadawany przedstawicielom arystokracji, m. in. książętom – następcom tronu²³, a nie, jak chce J. Andreev, urzędującemu władcy. Jedynym odstępstwem od tej zasady byli synowie Bajezyda, każdy z nich bowiem nosił ten tytuł²⁴. Jednakże, w tym konkretnym przypadku nie chodzi o któregoś z jego potomków. Latopis wyraźnie stwierdza, że w 1393 r. na Tyrnowo najechał „syn Amurata, Çeljabı, który po saraceńsku zwie się emirem”²⁵. Wyraźny nacisk został położony na to, że ów *Çelebi*, czyli następca tronu, był synem władcy osmańskiego Murada I (1362–1389)²⁶, zwanego tu Amuratem. W 1393 r.,

¹⁸ P. Nikov, *Turskoto zavladvavane na Bălgarija i sădbata na poslednite Šišmanovci*, „Izvestija na Istorickoskoto Družestvo v Sofija” 7/8, 1928, s. 73–74. Vide również „*Latopis carów serbskich*” z XV–XVI w. – V. Gjuzelew, *Izvori za srednovekovnata istorija na Bălgarija (VII–XIV v.) v avstrijskite rākopisni sbirki i archivi*, t. 1, Bălgarski, drugi slavyjanski i vizantijski izvori, Sofija 1994, s. 35 (car Pagazit’).

¹⁹ T. Gemil, *Mircea l’Ancien face à la politique impériale de Bayezid Ier*, „Revue Roumaine d’Histoire” 25, 1986, nr 1–2, s. 9. Bajezyd był zaangażowany jeszcze latem tego roku w wydarzenia na terenie Azji Mniejszej.

²⁰ P. Nikov, *op. cit.*, przyp. 1 na s. 74.

²¹ *Ibidem*, s. 74.

²² J. Andreev, *Tărnovo – stolica...*, s. 210–211.

²³ W. Barthold, B. Spuler, *Çelebi*, [w:] *The Encyclopaedia of Islam. New Edition*, t. 2, C–G, eds. B. Lewis, Ch. Pellat, J. Schacht, Leiden–London 1965, s. 19.

²⁴ *Ibidem*. Na tej podstawie V. Gjuzelew, *Očerci...*, s. 82 oraz A. Decei, *loc. cit.*, próbują identyfikować tego Çelebiego z najstarszym synem Bajezyda, Sulejmanem.

²⁵ *Troickaja*, *loc. cit.*

²⁶ E. Werner, W. Markov, *Geschichte der Türken von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Berlin 1978, s. 24.

jedynym żywym synem Murada, który rzeczywiście sprawował władzę był Bajezyd Jylдырым²⁷. Fakt, iż użyto tutaj w stosunku do niego tytułu odnoszącego się do następcy tronu²⁸, wynikał wyłącznie z podkreślenia, iż był on synem poprzedniego władcy osmańskiego, Murada. Jest to tym bardziej oczywiste, gdyż zaraz potem określony został tytułem, który rzeczywiście mu w tym okresie przysługiwał – tytułem emira²⁹. Taka interpretacja przekazu ruskiego potwierdza, według mnie, wartość tego źródła w procesie rekonstrukcji wydarzeń związanych z upadkiem Tyrnowa. Jego treść współgra z informacją zawartą w dziełach Grzegorza Camblaka oraz w latopisach serbskich, jednoznacznie wskazując, iż wojskami osmańskimi pod stolicą bułgarską dowodził sam Bajezyd³⁰.

Gwoli ścisłości dodać należy, że zgodnie z przekazem XVII-wiecznego źródła wołoskiego, dzieła mnicha Michała Moksy, Tyrnowo miało zostać zdobyte tuż po śmierci cara bułgarskiego Jana Aleksandra i wstąpieniu na tron jego syna Jana Szyszmana, czyli już w 1371 r. Dokonać tego miał sam Murad I³¹. Wzmianka ta jest jednak odosobniona i przeczy przekazom pozostałych źródeł bliższych omawianej epoce, tym bardziej, że następnym chronologicznie wydarzeniem, które wzmiankuje autor tego dzieła, jest powtórne zajęcie przez Osmanów Galipola oraz narzucenie zwierzchnictwa Macedonii w 1376–1377³². I. Tjutjundżiew proponuje by przekaz wołoski interpretować jako przenośnię faktu poddania państwa tyrnowskiego pod

²⁷ Wg kronikarzy osmańskich z XV stulecia drugi syn Murada, Jakub Çelebi, został zgładzony tuż po śmierci ojca na Kosowym Polu – *vide m. in. Mehmed Neşri, Oğledalo na sveta. Istorija na osmanskija dvor, sās. i prev. ot osmanoturski ezik M. Kalicin, Sofija 1984, s. 119 (dalej: Neşri)*. Bez względu na to czy został zamordowany już wtedy, czy nieco później (cf. K. Imbăr, *Osmanskata Imperija 1300–1481 g., prev. K. Georgieva, Sofija 2000, s. 60–61*), w 1393 r. Bajezyd był jedynowładcą.

²⁸ Neşri używał określenia *celebi* w odniesieniu do Bajezyda za życia jego ojca, zanim wstąpił na tron w 1389 r. – Neşri, s. 80, 86–87, 99. Jedynie, gdy opisuje wyprawę turecką na Kosowe Pole, wymienia Bajezyda z dwoma tytułami – *celebi* i sułtan (Neşri, s. 107). Wynika to jednak z tego, że wiedział już, iż zostanie on następcą Murada. Od czasu objęcia władzy nie określa go już tytułem *celebiego*.

²⁹ Ch. Matanov, *op. cit.*, s. 477.

³⁰ Potwierdza to także nota bułgarska z końca XV w., pochodząca z zaginionego obecnie, *Sbornika Lovčanskogo*, w której stwierdza się, że to Bajezyd pozbawił Jana Szyszmana carstwa w 6091 r. [= 1393 r.] – B. Christova, D. Karadžova, E. Uzunova, *Beleżki na bālgarskite knižovnici X–XVIII vek, t. 1, X–XV vek, Sofija 2003, nota nr 153, s. 86*. Cf. *Latopis Brankoviča* (R. Novaković, *Brankovičev letopis*, Beograd 1960, s. 49).

³¹ I. Tjutjundżiew, *Bālgarskata chronika ot XV w. i Chronikata na vlaškija monach Michail Moksa (1620 g.)*, „Istoričeski Pregled” 43, 1987, nr 4, s. 71 (tu *excerpta* z jego dzieła).

³² *Ibidem*, s. 71, 75; O zajęciu Galipola – G. Ostrogorski, *Dzieje Bizancjum*, przekład pod red. H. Evert-Kappesowej, Warszawa 1968, s. 423. Poza tym w okresie 1366–1376/77 Murad rzadko przebywał na Bałkanach, a podbojów dokonywali na poły niezależni udź bejowie – Ch. Matanov, *Knjažestvoto na Dragaši. Kām istorijata na Severoiztočna Makedonija v predosmanskata epoha*, Sofija 1997, s. 134.

zwierzchność senioralną Osmanów, w którą rzeczywiście popadło w latach siedemdziesiątych XIV w., nie zaś jako opis rzeczywistej wyprawy Murada na Tyrnowo³³. Jeszcze inną wersję podał Neşri, kronikarz osmański z drugiej połowy XV w., według którego miasto stołeczne Bułgarii Tyrnowskiej opanowane zostało podczas kampanii 1388 r.³⁴, gdy wojsko tureckie dowodzone przez wezyra Alego Paszę najechało państwo Jana Szyszmana³⁵. Co ważne, wydarzenia roku 1393 w jego dziele w ogóle nie są wspomniane, a nazwa Tyrnowa pojawia się ponownie dopiero w opisie bitwy Zygmunta Luksemburczyka pod Nikopolem, ale tu jest już określone jako miasto tureckie³⁶. Wynika stąd, że dla niego stolica bułgarska została zdobyta już w latach osiemdziesiątych XIV w., i to przez wspomnianego dostojnika osmańskiego. Jego relację powtarzają wszystkie późniejsze źródła proveniencji tureckiej³⁷. W związku z przekazem źródeł, które przytoczyłem wyżej, rysują się dwie możliwości interpretacji informacji historyka osmańskiego, który albo dopuścił się pomieszania wydarzeń z okresu 1388–1393³⁸, przypisując wezyrowi zdobycie miasta stołecznego, albo też w tym okresie

³³ I. Tjutjundziev, *op. cit.*, przyp. 21 na s. 75. Cf. I. Božilov, „*Trite Bălgarii*” i *tjahnata gibel*, [w:] I. Božilov, V. Gjuzelew, *Istoriia na srednovekovna Bălgarija VII–XIV vek*, Sofia 1999, przyp. 31 na s. 671. O poddaniu Bułgarii Tyrnowskiej pod zwierzchność turecką – idem, *Familjata na Asenevci (1186–1460). Genealogija i prosopografija*, Sofia 1994, s. 226.

³⁴ Neşri, s. 98. O autorze tym i jego dziele „*Djihan-nümā*”, ukończonym między 1487 a 1493 r. *vide m. in.* Ch. Woodhead, *Neshri*, [w:] *The Encyclopaedia...*, t. 8, Ned-Sam, eds. C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs, G. Lecomte, Leiden 1995, s. 7–8.

³⁵ O wyprawie tej *vide* I. Božilov, „*Trite Bălgarii*”..., s. 662–664. Inaczej N. Ovčarov, *Poslednata vojna na car Ivan Šišman (1388–1395)*, „*Palaeobulgarica*” 20, 1996, 1, s. 62–74.

³⁶ Neşri, s. 127.

³⁷ M. A. Mehmet, *Chronika Idrisa Bitlisi v kačestve istočnika po istorii pokorenija Balkanskogo Poluostrova Turkami*, „*Revue des Études Sud-Est Européennes*” 3, 1965, nr 1–2, s. 110–111 – wydarzenia z 1388 r.; *Korona na istoriite na Hodža Sadeddin. Pārva čast*, prev. ot osmanoturški ezik, studija i komentar M. Kalicin, Veliko Tŕrnovo 2000, s. 215–218 – rok 1388, 256 – rok 1396, bez wymieniania Tyrnowa z nazwy (dalej: *Korona*); Iz „*Udivitelni săbitija*” ot Hjusein, prev. S. Dimitrov, [w:] *Christomatija po istorija na Bălgarija*, t. 2, *Săštinsko srednovekovie (krajat na XII–XIV v.)*, sās. V. Gjuzelew, P. Petrov, Sofia 1978, s. 191 – wyprawa 1388 r.; M. Kalicin, *Mehmed Neşri i negovoto săčinenie „Ogledalo na sveta”*, [w:] Neşri, s. 13–14, przyp. 143 na s. 340. Sam Neşri zaczerpnął tę informację najprawdopodobniej z tzw. *Anonima Oksfordzkiego*, identyfikowanego dawniej z dziełem Ruhiego *Tewārīkh-i Āl-i cothām*. O tym autorze i relacji jego dzieła historycznego z *Anonimem* *vide* V. L. Ménage, *Neshri's History of the Ottomans. The Sources and Development of the Text*, London 1964, s. 11–14, szczególnie 13–14; F. Babinger, Ch. Woodhead, *Rūhī*, [w:] *The Encyclopaedia...*, t. 8, s. 594.

³⁸ M. Kalicin, *loc. cit.*; P. Nikov, *op. cit.*, przyp. 1 na s. 69; N. Ovčarov, *op. cit.*, s. 63, 67–68, 70. Natomiast F. Babinger, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14.–15. Jahrhundert)*, Brunn–München–Wien 1944, s. 29–35, w ogóle wątpi w wyprawę turecką roku 1388, choć zdanie jego pozostało odosobnione.

Tyrnowo zostało zdobyte dwukrotnie, po raz pierwszy przez Alego, następnie zaś w 1393 r.³⁹ Wydaje się, że brak u Neşriego opisu wyprawy tureckiej z 1393 r. przemawia za pierwszym z poglądów. Wynika z tego, że oczywiście było dla niego, iż Bułgaria Tyrnowska wraz ze swoją stolicą została opanowana podczas najazdu Alego Paszy⁴⁰. Nieznajomość wydarzeń 1393 r. spowodowała więc przeniesienie czasu zdobycia Tyrnowa na rok 1388 i przypisanie go wezyrowi Murada I.

Reasumując, wzmianki z późniejszych chronologicznie, w stosunku do przekazów Grzegorza Camblaka i *Latopisu Troickiego*, dzieł Michała Moksy i Neşriego, nie mają wpływu na konstatację, iż to Bajezyd I dowodził wojskami tureckimi pod stolicą Carstwa Tyrnowskiego.

3. SKĄD PRZYBYŁY WOJSKA NAJEŻDZÍCÓW?

Tradycyjnie uważa się, iż stolica Carstwa zaatakowana została od południa, po przekroczeniu przez wojska tureckie którejs z przełęcz centralnego masywu staropłanińskiego⁴¹. Natomiast J. Andreev zwrócił uwagę, iż zebranie tak licznych kontyngentów wojskowych i skierowanie ich ku północy nie mogło zostać niezauważone przez Bułgarów. Sam Camblak stwierdza, że „barbarzyński car [...] z nimi [tzn. wraz ze swoimi wojskami – K.M.] przyszedł i niespodziewanie napadł miasto nie z jednej czy z dwóch stron, ale otoczył je całe [...]”⁴² oraz uczynił to, gdy „car bułgarski nie spodziewał się” (podkr. – K.M.)⁴³. Na podstawie tych przekazów badacz bułgarski wysnuwa wniosek, że w przeddzień najazdu osmańskiego relacje bułgarsko-tureckie nie zapowiadały żadnego konfliktu. Stwierdza również, że pełne zaskoczenie cara bułgarskiego można wytłumaczyć jedynie, gdy przyjmie się, że wojska tureckie skierowane zostały początkowo przeciwko innemu państwu, a atak na Tyrnowo nastąpił z najmniej spodziewanej strony.

³⁹ Pogląd o podwójnym zdobyciu miasta (w 1388 i 1393 r.) podziela I. Božilov, „*Trite Bălgarii*”..., s. 663. I. Tjutjundżiev, P. Pavlov, *Bălgarskata dăržava i osmanskata ekspanzija 1369–1422*, Veliko Tărnovo 1992, s. 19, zdają się dopuszczać zajęcie Tyrnowa w 1388 r., choć ich zdaniem „charakter tego «zdobycia» był inny” – w mieście nie pozostawiono garnizonu tureckiego, chodziło jedynie o formalne uznanie zwierzchnictwa osmańskiego.

⁴⁰ Cf. jego własne słowa: „w czasie, gdy Ali Pasza opanował ziemię Sosmanosa [...]” (Neşri, s. 101). Wśród zdobyczy tureckich nie wymienił jedynie Nikopola.

⁴¹ D. Angelov, *Borbata na bălgarskija narod sreštu turskite našestvenici (1371–1396)*, [w:] *Istorijska na Bălgarija*..., t. 3, s. 362; P. Petrov, *op. cit.*, s. 111.

⁴² Camblak, s. 200.

⁴³ *Prenasjane*, s. 433. Zaskoczenie cara bułgarskiego najazdem tureckim podkreślił już P. Nikov, *op. cit.*, s. 73.

Powołuje się on tu na inne źródła⁴⁴, które mają poświadczać, iż w końcu 1392 lub na początku 1393 roku Bajezyd zorganizował wielką wyprawę na Wołoszczyznę. J. Andreev zakłada, że musiał on poinformować o swych poczynaniach Jana Szyszmana, jako swego wasala, gdyż miał przemaszerować przez jego terytoria. Do konfliktu zbrojnego z hospodarem wołoskim Mirczą Starym jednak nie doszło. Pod murami Nikopola zawarto pokój, poświadczony wydaniem edyktu przez władcę osmańskiego. Historyk bułgarski zakłada, że przy okazji został potwierdzony status wasalny władcy bułgarskiego, który z tego powodu przybył do naddunajskiej twierdzy. Tylko w ten sposób można, jego zdaniem, wytłumaczyć stwierdzenie Camblaka, że początkowo Bajezyd kreował się na „bojownika pokoju”⁴⁵. Atak na Tyrnowo miał więc nastąpić podczas powrotnego przemarszu wojsk tureckich przez ziemie bułgarskie, dlatego też nikt się go nie spodziewał. Bajezyd skierował nagle armię na miasto stołeczne⁴⁶.

Moim zdaniem, podstawowym problemem jest ustalenie, czy w końcu 1392 lub w początkach 1393 r. władca osmański rzeczywiście zorganizował wyprawę na Wołoszczyznę. Do niedawna zakładano, że wyprawa ta była reakcją na najazd wołoski, który w tym czasie sięgnął obszarów wschodniej Starej Płaniny, a więc dotarł w głąb terenów osmańskich. Obecnie wyprawę Mirczy datuje się na rok 1391, a odwet turecki na jesień tegoż roku⁴⁷. Nie doszło więc do żadnej zbrojnej wyprawy tureckiej w 1392–1393 r., skierowanej przeciwko Wołoszczyźnie. Nawet jeżeli prowadzone były jakieś pertraktacje z Mirczą Starym w 1393 r., nie oznaczało to od razu bezpośredniego w nich udziału Bajezyda oraz jego kontyngentów wojskowych, innymi słowy – wyprawy zbrojnej⁴⁸. Celem ewentualnych pertraktacji mogło być powstrzymanie hospodara wołoskiego od zawarcia porozumienia z władcą węgierskim, Zygmuntem Luksemburczykiem. Ten bowiem przedsięwziął w 1392 r. szeroko zakrojone działania, mające na celu stworzenie koalicji antytureckiej złożonej z państw bałkańskich⁴⁹. W celu zapobieżenia temu wystarczyło wysłać do władcy wołoskiego posłów, którzy w imieniu Bajezyda ustanowiliby z nim

⁴⁴ Autor nie podaje o jakie źródła chodzi. Nietrudno jednak domyślić się, że ma na myśli dzieła historyków osmańskich, m. in. Neşriego i autorów wymienionych przeze mnie w przyp. nr 37, lecz nie tylko. To przede wszystkim na ich relacjach opierają się dalsze ustalenia wzmiankowane poniżej. Cf. przyp. 50 i 51.

⁴⁵ Tak tłumaczy on zwrot „*въ началъ смирѣнія рѣтника*” (*Prenasjane*, s. 434), odnosząc go do władcy tureckiego.

⁴⁶ J. Andreev, *Tărnovo – stolica...*, s. 207–208. Tak zrekonstruowany przebieg wydarzeń przyjmuje za nim Ch. Matanov, *Poslednite...*, s. 476–477.

⁴⁷ T. Gemil, *op. cit.*, s. 7. Podobnie M. A. Mehmet, *op. cit.*, s. 112–113.

⁴⁸ Chyba, że przyjmujemy, iż do pertraktacji doszło, gdy po zdobyciu Tyrnowa Turcy stacjonowali pod Nikopolem, gdzie ukorzył się Jan Szyszman. Oznaczałoby to przyjęcie odwrotnej kolejności wydarzeń, od tej zaproponowanej przez J. Andreeva.

⁴⁹ T. Gemil, *op. cit.*, s. 10.

stosunki pokojowe⁵⁰. Dziś przeważa jednak zdanie, iż pierwszym hospodarem wołoskim, który zawarł układ z Osmanami był Wład I Uzurpator (1395–1396)⁵¹. Wydaje się więc, że to z jego osobą należy wiązać przywoływany przez bułgarskiego uczonego edykt osmański.

Nie mogę zgodzić się również z domysłem J. Andreeva, że podczas zawarcia domniemanego układu pokojowego pomiędzy Bajezydem a Mirczą, jeszcze przed zdobyciem Tyrnowa, potwierdzony został statut wasalny i nienaruszalność państwa tyrnowskiego przez emira tureckiego. Argument tego uczonego w postaci cytowanego stwierdzenia Camblaka, iż władca osmański jawił się z początku jako bojownik o pokój, wywodzi się z błędnego tłumaczenia i interpretacji tego zwrotu. Fragment, z którego on pochodzi brzmi bowiem następująco: „Następnie po wielu takich latach, gdy więc car bułgarski nie spodziewał się, a ludzie na całym świecie żyli w pokoju, i pobożność rosła za sprawą modlitw świętobliwej matki [św. Petki – K.M.], ten, który od początku jest bojownikiem przeciwko łagodności, burzę wznieca i bunt nieustanny, uzbroił barbarzyńskiego cara przeciwko onemu sławnemu miastu” [chodzi o Tyrnowo; podkreślenia moje – K.M.]⁵². Wyraźnie widać, że zwrot cytowany przez J. Andreeva, nie odnosi się do Bajezyda. Chodzi tutaj o tego, który od założenia świata, zgodnie z przekazem Pisma Świętego⁵³, walczy z wszelkim dobrem, mianowicie o szatana. To on, jako przeciwnik wszelkiego pokoju, „uzbroił” emira tureckiego przeciwko bułgarskiemu miastu. Przy interpretowaniu tekstu Camblaka należy pamiętać, że jest to utwór typu *translatio*, napisany przez duchownego. Odzwierciedla on więc jego chrześcijański światopogląd, który u podstaw wszelkiego zła widzi działanie Bożego przeciwnika. Z tego też powodu nie można zgodzić się z tłumaczeniem zaproponowanym przez bułgarskiego badacza, wedle którego szatan byłby „bojownikiem o pokój”. W tej sytuacji stwierdzić wypada, że argument ten, mający przemawiać za potwierdzeniem układów emira z Janem Szyszmanem, nie ma żadnej mocy dowodowej.

Nie bardzo rozumiem również dlaczego car bułgarski, skoro już przybył do Nikopola, jak tego chce J. Andreev, nie towarzyszył władcy tureckiemu i jego wojskom w ich przemarszu przez terytoria bułgarskie. I to aż do granic swego państwa. Postawa taka jak najbardziej mieściła się w zachowa-

⁵⁰ Dodać należy, że wspomniany w źródłach hospodar zobowiązał się płacić Turkom trybut – *vide* I. Czamańska, *Moldawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań 1996, s. 209.

⁵¹ *Ibidem*, przyp. 68 na s. 209. Autorka analizuje tu dane przekazów osmańskich, dotyczące pierwszego układu trybutarnego pomiędzy Wołoszczyzną a Osmanami. *Vide* również M. A. Mehmet, *op. cit.*, s. 116.

⁵² *Prenasjane*, s. 433–434.

⁵³ Cf. m. in. Jan 8, 44; Jan 10, 10 (złodziejem jest tu szatan); Dz. Ap. 5, 3; 1 Tes. 2, 18; 1 Piotra 5, 8; 1 Jana 3, 8 (*Biblia, to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, nowy przekład z języków hebrajskiego i greckiego opracowany przez Komisję Przekładu Pisma Świętego, [Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne], Warszawa 1987, s. 1149, 1151, 1173, 1278, 1320, 1326).

niu uległych wasalów tureckich⁵⁴. Służyłby Bajezydowi za osobistego przewodnika po drogach wiodących na południe. Z drugiej strony pozwoliłoby mu to mieć przynajmniej jakiś wpływ i względną kontrolę nad zachowaniem wojsk osmańskich, i w razie potrzeby od razu interweniować u emira. Uniknąłby w ten sposób „zaskoczenia” i możliwego pozostawienia kraju na łasce wycofujących się oddziałów tureckich. Biorąc pod uwagę rekonstrukcję wydarzeń zaproponowaną przez bułgarskiego historyka, zagadką pozostaje dlaczego Bajezyd potwierdziwszy prawa cara, w kilka – kilkanaście dni później zmienił decyzję i obległ Tyrnowo. Zwłaszcza, że mógł wziąć Jana do niewoli pod Nikopolem i starać się zdobyć tę twierdzę, wiedząc, że to w niej władca bułgarski zazwyczaj szukał schronienia, a nie w stolicy⁵⁵.

Słabość koncepcji J. Andreeva polega również na pominięciu faktu, że emir zmierzając ku Wołoszczyźnie nie musiał przemieszczać się po terytoriach będących pod władzą Jana Szyszmana, a tym bardziej informować go o swych zamiarach. Od czasu najazdu Alego Paszy w 1388 r. i odzyskaniu władzy nad Silistrą (buł. Drystra) w 1391 r., utraconej nieco wcześniej na rzecz Mirczy Starego, Osmanowie sprawowali bezpośrednią zwierzchność nad dawnymi wschodnimi terenami Carstwa Tyrnowskiego, leżącymi na północ od łańcucha Starej Płaniny⁵⁶. Właśnie przez Silistrę, leżącą nad brzegiem Dunaju, mogli przedostać się na obszar wołoski. Z drugiej strony mógł, jak to już wcześniej czyniono⁵⁷, poruszać się drogą przez Widyn, a więc przez terytoria innego swojego wasala, Jana Sracimira. Ewentualny argument, iż skierował się do Nikopola ze względu na funkcjonującą tu przeprawę przez Dunaj⁵⁸, także nie jest rozstrzygający, gdyż podobna przeprawa, choć mniej ważna, istniała w okolicach Tutrakanu, twierdzy nad-dunajskiej znajdującej się w rękach tureckich⁵⁹.

⁵⁴ Cf. informację o Konstantynie Dragaszu, który pełnił taką rolę podczas wyprawy Murada I na Kosowe Pole w 1389 r. – Neşri, s. 103 (Kjostendil); Ch. Matanov, *Knjažestvo...*, s. 138.

⁵⁵ Neşri, s. 98.

⁵⁶ I. Božilov, „*Trite Bălgarii*”..., s. 663; A. Kuzev, *Drăstăr*, [w:] *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti*, t. 1, *Gradove i kreposti po Dunav i Černo More*, s. 191. A. Kuzev, V. Gjuzelew, Varna 1981, s. 191.

⁵⁷ Neşri, s. 121; M. A. Mehmet, *op. cit.*, s. 112; *Korona*, s. 235 (wyprawa Firuza Beja z 1189 lub 1190 r.).

⁵⁸ A. Kuzev, *Nikopol*, [w:] *Bălgarski...*, s. 127. Neşri wzmiankuje, iż udając się na Wołoszczyznę, pod Roviny, Bajezyd sforsował Dunaj poprzez Nikopol (Neşri, s. 123), lecz informacja ta jest poddawana w wątpliwość – wskazuje się, iż najprawdopodobniej wybrał drogę przez Silistrę (Neşri, przyp. 192 na s. 345). Nie można wykluczyć także przeprawy przy twierdzy Tutrakan, która znajdowała się jeszcze bliżej wzmiankowanej rzeki Argeş (Arkeşi u Neşriego – Neşri, s. 123), w pobliżu której doszło do starcia turecko-wołoskiego. Nawet przyjmując jego informację za wiarygodną, należy pamiętać, że dla niego w 1395 r. Nikopol był już od kilku lat w posiadaniu Osmanów. Na temat kontrowersji wokół datacji bitwy pod Rovinami *vide* I. Czamańska, *op. cit.*, przyp. 71 na s. 210. Osobiście opowiadam się jednak za rokiem 1395.

⁵⁹ A. Kuzev, *Tutrakan*, [w:] *Bălgarski...*, s. 176.

Wspomniane przez Camblaka zaskoczenie najazdem wynikać mogło rzeczywiście z przekonania cara tyrnowskiego o nienaruszalności granic resztek jego państwa, jako wasala tureckiego. Z drugiej strony mogło to wynikać także z faktu, iż Osmanowie władali już znacznym obszarem na północ od gór Bałkanu, co niewątpliwie ułatwiało im zorganizowanie nieoczekiwanego najazdu na włości Szyszmana⁶⁰. Niewykluczone, że najazd mógł mieć miejsce od południa, poprzez przełęcz centralnego masywu staropłanińskiego, zwłaszcza jeżeli Turcy zdołali już wcześniej obsadzić swoimi kontyngentami część terenów górskich⁶¹. Z drugiej strony to, że car bułgarski prowadził rozmowy z Węgrami i Wołochami, zdaje się przemawiać za tym, że mógł liczyć się z wyprawą odwetową Bajezyda, a oblężenie Tyrnowa wcale nie było tak wielkim „zaskoczeniem”, o czym może świadczyć długotrwały opór obrońców – miasto musiało być przygotowane na taką ewentualność.

Moim zdaniem, najazd osmański z wiosny-lata 1393 r. na terytoria bułgarskie miał na celu ujarznienie niepokornego wasala, jakim był Jan Szyszman, a co za tym idzie wyeliminowanie go jako potencjalnego sojusznika w formowanej przez króla Zygmunta koalicji⁶². Car, prowadzący rokowania ze stroną węgierską przebywał w Nikopolu i za cenę uznania nowych zdobyczy tureckich (Tyrnowa i „innych miast”⁶³), jako uległy wasal pozostał panem twierdzy naddunajskiej, co jednoznacznie potwierdza jedno ze źródeł osmańskich⁶⁴. Pod pewnymi względami wyprawa Bajezyda miała przebieg podobny do najazdu Alego Paszy z 1388 r. Doszło do utraty znacznego obszaru państwa na rzecz Osmanów i jedynie ukorzenie się cara pozwoliło mu zachować resztki władzy. W szerszym planie racje ma zapewne T. Gemil, który widzi w tych poczynaniach zmianę w polityce władcy osmańskiego, która nawiązywała teraz do starej idei rzymsko-bizantyńskiej, polegającej na pełnym panowaniu na terenach naddunajskich i nadczarnomorskich⁶⁵.

⁶⁰ P. Nikov, *op. cit.*, s. 73.

⁶¹ Z kolei N. Ovčarov, *op. cit.*, s. 76, nie wyklucza jednoczesnego najazdu z południa i ze wschodu.

⁶² Na to, iż najprawdopodobniej akcja Bajezyda z 1393 r. ma związek z próbami cara tyrnowskiego, zmierzającymi do nawiązania kontaktów z Węgrami, zwracają uwagę także – Ch. Dimitrov, *Balgaro-ungarski otnošenija prez Srednovekovieto*, Sofija 1998, s. 245; Ch. Matanov, *Poslednite...*, s. 476.

⁶³ Wg *Latopisu carów serbskich* – V. Gjuzelew, *Izvori...*, s. 35.

⁶⁴ A. Decei, *op. cit.*, s. 397 (tekst oryginału tureckiego) i 402 (tłumaczenie francuskie). Dokument ten pochodzi z połowy XV stulecia, opisuje zaś wydarzenia, które zaszły po bitwie pod Rovinami. W drodze powrotnej, po przeprawieniu się przez Dunaj na wysokości Nikopola, Bajezyd nakazał pojmać i ściąć Jana Szyszmana.

⁶⁵ T. Gemil, *op. cit.*, s. 11. Choć do jej pełnej realizacji doszło dopiero w 1395–1396 lub 1397/8 r.

4. JAK LICZEBNE BYŁO WOJSKO OSMAŃSKIE?

Liczebność wojska osmańskiego oblegającego Tyrnowo pozostaje dla nas niewiadomą. Źródła opisujące upadek miasta podają jedynie, że Bajezyd zaatakował je zebrawszy uprzednio wszystkich swoich wojowników z terenów całego państwa, zarówno z Anatolii, jak i z Bałkanów⁶⁶. Camblak podsumowując stwierdził, że „zebrane wszystkie razem przewyższały one nie tylko wojska Dariusza, cara Persów i Medów, lecz także armie Aleksandra Macedońskiego” oraz „zewsząd” otaczały stolicę bułgarską „tłumami ludzkimi”, jak również „wielką przestrzeń zajmowali rozbestwieni”⁶⁷. Joasaf, metropolita Widynia (1392–1396, być może nawet do 1397/8), w swej „*Mowie ku czci św. Filotei*” z 1395 r. podał jedynie, że najazd turecki był „wielki”⁶⁸. Retoryka Camblaka, mająca na celu podkreślenie heroicznej obrony mieszkańców, których zaatakowała taka wielka siła nieprzyjaciela, jest czytelna. Tym bardziej, że w innym swoim dziele podkreślił, że cała potęga osmańska zgromadzona pod murami bułgarskiej metropolii niczego by nie wskórała, gdyby nie fakt, iż Bóg cofnął swoje błogosławieństwo i ochronę dla miasta, ze względu na grzechy jego mieszkańców⁶⁹. Dodać należy, że zarówno Camblak, jak i Joasaf, podążali w tym miejscu za tradycyjnym sposobem przedstawiania obcej agresji, wypracowanym w literaturze bizantyńskiej⁷⁰. Pozostałe źródła opisujące okres panowania Bajezyda I także nie określają dokładnej liczby wojska jaką dysponował w poszczególnych kampaniach⁷¹. W związku z powyższym liczbę wojska osmańskiego skierowanego przeciwko stolicy Carstwa Tyrnowskiego można próbować określić jedynie hipotetycznie. Hoca Sadeddin, historyk turecki z XVI stulecia, podał tylko, że w bitwie pod Ankarą w 1402 r., po stronie Bajezyda

⁶⁶ Camblak, s. 198, 200; *Troickaja*, loc. cit.

⁶⁷ Camblak, loc. cit.

⁶⁸ Joasaf Bdinski, *Pochvalno slovo za Filoteja*, [w:] *Stara...*, s. 196, 340 – tu datacja utworu (dalej: Joasaf Bdinski). Nie wiemy, jaki był los Joasafa po zajęciu carstwa Jana Sracimira przez Osmanów. Zakłada się, że w związku z tym wydarzeniem został on usunięty z katedry widyńskiej – *Stara...*, s. 339–340 – tu rok 1396. Z kolei Ch. Matanov, *Poslednite...*, s. 480, datuje kres państwa widyńskiego na rok 1397 lub 1398.

⁶⁹ *Prenasjane*, s. 434.

⁷⁰ I. Dujčev, *Turskoto zavladvavane i prevzemaneto na Konstantinopol otrazeno v slavyanskata literatura ot tova vreme*, [w:] idem, *Izbrani sčinenija v dva toma*, t. 1, *Vizantija i slavyanskijat svjat*, prev. E. Ruskova, P. Danova, red. I. Božilov, Sofija 1998, s. 288, 292.

⁷¹ Neşri, s. 120–140; M. A. Mehmet, *op. cit.*, s. 112–117; *Korona*, s. 233–312; *Staroosmanska anonimna chronika (XV v.)*, prev. V. Gjuzele, [w:] *Christomatija...*, s. 187–188; Cf. przekaz tzw. *Kroniki Anonimowej z XV stulecia*, w której na określenie liczby wojsk Bajezyda pod Nikopolis w 1396 r. użyto słowa „mnóstwo”, zaś podczas blokady Konstantynopola „wielkie wojska” – I. Tjutjundžiev, *Bălgarskata Anonimna Chronika ot XV vek*, Veliko Tărnovo 1992, s. 83–84.

brało udział 90 tysięcy wojowników⁷². Z kolei Neşri podkreślił, że Osmanowie wystawili wówczas przeciwko Timurowi całą swoją potęgę⁷³. Nieco większą liczbę wojsk (około 110 tysięcy) przypisują Bajezydowi współcześni historycy w bitwie z rycerstwem zachodnio- i środkowoeuropejskim pod Nikopolem w 1396 r.⁷⁴ Obie te bitwy jednakże miały zdecydowanie większe znaczenie dla dziejów państwa osmańskiego niż zdobycie Tyrnowa w 1393 r. Uważam więc, że w wyprawę tyrnowską zaangażowana była mniejsza liczba żołnierzy tureckich. Źródła osmańskie podają, że w najeździe wezyra Alego Paszy na Carstwo Tyrnowskie i państwo Dobrudżańskie w 1388 r., wzięło udział 30 tysięcy Turków⁷⁵. Liczba ta w pełni wystarczyła do tego, by okroić o połowę włóści władcy tyrnowskiego i poddać pod zwierzchnictwo tureckie Carstwo Widynskie⁷⁶. Podkreślić należy również, iż w przypadku, gdy nie istniało poważne zagrożenie zewnętrzne, angażowanie wszystkich jednostek wojskowych w kampanię wojenną na jednym z krańców państwa, podzielonego cieśniną bosforską, nie było by rozsądne⁷⁷. Biorąc to pod uwagę

⁷² Korona, s. 291. Na temat tego historyka i jego dzieła vide M. Kalicin, *Tradycja i nowatorstwo v sčinenieto na Hodža Sadeddin „Korona na istoriite”*, [w:] *Korona*, s. 5–74.

⁷³ Neşri, s. 136–137.

⁷⁴ S. Runciman, *Dzieje wypraw krzyżowych*, t. 3, *Królestwo Akki i późniejsze krucjaty*, przeł. J. Schwakopf, Warszawa 1987, s. 423; A. S. Atiya, *Nikhūlī*, [w:] *The Encyclopaedia...*, t. 8, s. 35. D. Angelov, B. Čolpanov, *Bālgarska voenna istorija prez srednovekovieto (X–XV vek)*, Sofija 1994, s. 247, uważają, że Bajezyd dowodził wojskiem nie większym od 120–130 tysięcy. Zdecydowanie mniejszą liczbę wojsk tureckich podaje R. Rosetti, *Notes on the Battle of Nicopolis (1396)*, „The Slavonic and East European Review” 15, 1936/1937, s. 629–638, obliczając ją na 10–20 tysięcy ludzi. Jego wyliczenia przyjmują za wiarygodne A. M. Talbot, *Nikopolis, crusade of*, [w:] *The Oxford Dictionary of Byzantium*, t. 3, Nike = Zygo, ed. A. P. Kazhdan, New York–Oxford 1991, s. 1486 oraz E. Potkowski, *op. cit.*, s. 49. Gdyby nawet przyjąć propozycję włoskiego generała, choć osobiście uważam ją za nieco zaniżoną, gdyż w wielu mniej znaczących kampaniach Turcy operowali znacznie większymi siłami, to tym bardziej byłby to jeszcze mocniejszy argument za obniżeniem liczby wojsk, jakimi władca osmański operował podczas ekspedycji tyrnowskiej.

⁷⁵ Cf. Neşri, s. 93. W tej materii historyk turecki pozostaje jedynym naszym źródłem, więc hipotetycznie przyjmuję tę cyfrę za wiarygodną, zwłaszcza, że ówczesnie Osmanowie dysponowali już takim zapleczem militarnym.

⁷⁶ I. Božilov, „*Trite Bālgarii*”..., s. 664; I. Dujčev, *Ot Černomen do Kosovo pole. Kām istorijata na turskoto zavoevanie v Trakija prez poslednite desetiletija na XIV vek*, [w:] idem, *Bālgarsko srednovekovie. Proučvanija vārhu poličičeskata i kulturnata istorija na srednovekovna Bālgarija*, Sofija 1972, s. 565; M. Salamon, *Bizancjum i Bulgaria wobec ekspansji tureckiej w dobie bitwy na Kosowym Polu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1992, Prace Historyczne, z. 102, *Studia Polono-Danubiana et Balcanica V*, s. 38, 40. Innego zdania jest A. Kuzev, *Die Beziehungen des Königs von Vidin Ivan Sracimir zu den osmanischen Herrschern*, „Études Balkaniques” 1971, 3, s. 121–124.

⁷⁷ M. Kunt, *Państwo i sułtan do czasów Sulejmana: od kresowego emiratu do światowego imperium*, [w:] *Sulejman Wspaniały i jego czasy. Imperium osmańskie we wczesnej epoce nowożytnej*, red. M. Kunt, Ch. Woodhead, przeł. W. Weinert, Wrocław 1998, s. 24–25. W przypadku, gdy główna akcja zbrojna przeprowadzana była na którymś z obszarów pogranicznych państwa, pozostałych granic strzegli tzw. bejowie pograniczni.

sądzę, że liczebność wojska, którym Bajezyd dowodził podczas oblężenia Tyrnowa i zajęcia dużej części ziem bułgarskich, była bliska liczebności armii z czasów wyprawy Alego. Można założyć jedynie, że z racji osobistego udziału władcy tureckiego, a co za tym idzie jego dworu⁷⁸, była ona nieco większa niż ta dowodzona przez wezyra. Wydaje się również, iż liczba 30–40 tysięcy⁷⁹ żołnierzy mogła rzeczywiście robić silne wrażenie na pisarzach bułgarskich, gdyż od dawna nie byli przyzwyczajeni do oglądania tak znacznych sił wojskowych. Już bowiem w pierwszej połowie XIV stulecia państwa bałkańskie operowały armiami złożonymi z kilku, rzadziej kilkunastu tysięcy żołnierzy⁸⁰.

5. CZY TYLKO TURECKIE WOJSKO BRAŁO UDZIAŁ W OBLĘŻENIU?

Brak jest kategoriycznych świadectw źródłowych, które wskazywałyby na bezpośredni udział w oblężeniu Tyrnowa wojsk innych niż tureckie. Wiadomo jednak, że zgodnie z praktyką dworu osmańskiego, ich chrześcijańscy wasale zobowiązani byli do udziału w tureckich ekspedycjach wojennych.

Wiemy na przykład, że wśród chrześcijańskich wasali Osmanów, którzy wzięli udział w bitwie pod Rovinami w 1395 r. byli Konstantyn Dragasz, władca Welbuźdu i król prilepski Marko, syn Wukaszyna⁸¹. Na tej podstawie można byłoby wysunąć przypuszczenie, iż w przypadku wyprawy na Tyrnowo sprawy miały się podobnie. Zwłaszcza, że jedna z tzw. krótkich kronik bizantyńskich relacjonując wydarzenia 1393 r. stwierdza, że po zdobyciu stolicy bułgarskiej Bajezyd podarował wspomnianemu Konstantynowi Dragaszowi szczątki św. Hilariona z Mogleny⁸². J. Andreev oraz Ch. Matanov

⁷⁸ *Ibidem*, s. 29.

⁷⁹ Sądzę, że w liczbie tej mieściły się także kontyngenty chrześcijańskich wasali Osmanów, jeżeli oczywiście przyjmiemy, że w ogóle brały one udział w tej wyprawie – *vide* pkt 5 niniejszego przyczynku.

⁸⁰ *Vide* dla przykładu opis wojny bułgarsko-serbskiej z 1330 r. i bitwy pod Welbuźdem, w której według przekazu Nikefora Gregorasa, car bułgarski Michał III Szyszman, dysponował „bardzo liczny wojskiem”, złożonym z 15 tysięcy walczących. W pozostałych kampaniach opisanych przez tego autora liczby wojsk są już mniejsze (np. bitwa pod Rusokastron z 1331 lub 1332 r.) – Nicephori Gregorae *Byzantina Historia*, cura L. Schopeni, t. 1, Bonnae 1829, s. 455 (Welbuźd), 484–485 (Rusokastron). O rozbieżnościach w datacji tej ostatniej bitwy *vide* L. Jončev, *Nekotorye voprosy političeskoj istorii Bolgarii i ee otnošenij s Serbiej i Vizantiej v XIV veke (1330–1332)*, „Études Historiques” 9, 1979, s. 28 oraz R. Loenertz, *Ordre et désordre dans les mémoires de Jean Cantacuzène*, „Revue des Études Byzantines” 22, 1964, s. 228.

⁸¹ I. Tjutjundžiev, *Bălgarskata chronika...*, s. 71; G. Ostrogorski, *op. cit.*, s. 429.

⁸² P. Schreiner, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, t. 1, *Einleitung und Text*, Wien 1975, nr 72a, 11, s. 562. Relikwie te spoczywały uprzednio w tyrnowskim kościele pod wezwaniem św. Czterdziestu Męczenników.

uważają, że informacja ta czyni prawdopodobnym udział jego i podległych mu wojsk w oblężeniu miasta, w zamian za co otrzymał nagrodę w postaci cennych relikwii⁸³. Rzeczywiście, w gramocie z 1393 r. wystawionej przez Konstantyna Dragasza klasztorowi Watopedi na Atosie, wprost stwierdza się, że z racji tego nadania przebywał on przez jakiś czas w obozie Bajezyda przed październikiem tego roku⁸⁴. Dodać należy, iż charakteryzując postawę Konstantyna Dragasza wobec Osmanów, Ch. Matanov konstatuje, iż „w odróżnieniu od niektórych innych wasali widział swoją przyszłość jedynie w ścisłym wypełnianiu swoich obowiązków wasalnych”⁸⁵. Opinia ta doskonale współgra ze słowami Neşriego, który przy okazji wyprawy tureckiej na Kosowe Pole w 1389 r., napisał na temat władcy Welbużdu: „Był on bardzo wierny sułtanowi Muradowi...”⁸⁶. Podobnie Sadeddin scharakteryzował go jako jednego z „pokornych i obłożonych haraczem władców, znanego ze swej uczciwości i dotrzymywania słowa”⁸⁷.

Idąc powyższym tokiem rozumowania można by przyjąć, że również car Jan Sracimir brał udział w wyprawie Bajezyda na Tyrnowo⁸⁸. Władca ten od 1388 r. był lennikiem tureckim i jako taki również mógł być zobowiązany do udziału w omawianej ekspedycji⁸⁹. Joasaf, metropolita Widynia, wzmiankuje, że w końcu 1394 r. jego syn Konstantyn dostał pozwolenie na przeniesienie relikwii św. Filotei, które znajdowały się w mieście⁹⁰. O tym, że Jan Sracimir wyprosił szczątki jeszcze jednej świętej, które spoczywały w stolicy Carstwa Tyrnowskiego, mianowicie św. Petki Tyrnowskiej, wspomina Grzegorz Camblak⁹¹.

Fakt uzależnienia od Osmanów oraz przejęcie relikwii tyrnowskich przez obydwu władców chrześcijańskich za zgodą emira tureckiego, czy tureckiego zarządcy Tyrnowa, nie rozstrzygają oczywiście ostatecznie kwestii ich udziału

⁸³ J. Andreev, *Tŕnovo – stolica...*, s. 211–212; Ch. Matanov, *Knjažestvoto...*, s. 141.

⁸⁴ Ch. Matanov, *Knjažestvoto...*, s. 141.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ Neşri, s. 103.

⁸⁷ *Korona*, s. 222.

⁸⁸ Udział państwa widyńskiego w działaniach emira pod Tyrnowem przyjmują P. Pavlov, I. Tjutjundżiev, *Bŕlgarite i osmanskoto zavoevanie (krajat na XIII-sredata na XV v.)*, Veliko Tŕnovo 1995, s. 80.

⁸⁹ *Vide* literaturę wzmiankowaną w przyp. 76 na s. 152 niniejszego artykułu. A. Kuzev, *Die Beziehungen...*, *loc. cit.*, uważał, że car widyński został wasalem osmańskim jeszcze przed 1388 r. i brał czynny udział w wyprawach tureckich (identyfikował go z wymienianym przez Neşriego *Sarac bejem* – Neşri, s. 86, 92, 102–103). Identyfikację tę przyjęli Ch. Matanov, *Poslednite...*, s. 474 i Ch. Dimitrov, *op. cit.*, s. 244, odrzucili zaś J. Andreev, *Zavladjavaneto na Bŕlgarija ot osmanskite turci*, [w:] *idem, Istorijska na Vtoroto...*, s. 93, i E. Voordeckers (informacja za: I. Božilov, „*Trite Bŕlgarii*”..., przyp. 25 na s. 674). Cf. uwagi M. Kalicin, *Mehmed...*, przyp. 161 na s. 342.

⁹⁰ Joasaf Bdinski, s. 197–198. Spoczywały one wówczas w jednym ze stołecznych klasztorów poświęconych św. Bogurodzicy. Relikwie św. Teofano, które również znajdowały się w Tyrnowie także zostały przeniesione do Widynia – P. Pavlov, I. Tjutjundżiev, *loc. cit.*

⁹¹ *Prenasjane*, *loc. cit.*

w zdobyciu miasta. Teoretycznie wasale osmańscy mogli zostać wezwani na każdą wyprawę, lecz w praktyce nie zawsze do tego dochodziło. Jeżeli już w którejś brali udział, to źródła tureckie zazwyczaj wprost o tym wspominały⁹². Wymowny jest w tym kontekście brak wymienienia wojsk chrześcijańskich, wchodzących w skład armii osmańskiej, która najechała ziemie bułgarskie w 1388 r.⁹³ Zarazem nie czyni im się żadnego wyrzutu z tego powodu⁹⁴. Wspomniałem już, że dla kronikarzy tureckich wyprawa ta położyła kres istnieniu Carstwa Tyrnowskiego, w tym oczywiście Tyrnowa, jako miasta stołecznego. Bardzo prawdopodobne jest, że tyrnowska akcja Bajezyda miała charakter podobny do tej z 1388 r., a więc była reakcją na konkretne wydarzenia polityczne – w tym przypadku na prowadzone przez cara potajemne negocjacje z Węgrami. Postępowanie władcy bułgarskiego zostało odczytane jako odrzucenie zwierzchnictwa osmańskiego. Ewentualny brak udziału w niej chrześcijańskich lenników Osmanów świadczyłby jedynie o mniejszym znaczeniu militarnym tego przedsięwzięcia, przypisywanym mu przez władzę turecką. Tym samym ziemie carstwa najechane by zostały tylko przez oddziały tureckie, tak, jak to miało miejsce podczas wyprawy wezyra Alego.

Przy takiej interpretacji uzyskanie przez obydwu wspomnianych władców chrześcijańskich cennych relikwii należało by zinterpretować jako próbę wyciągnięcia osobistych korzyści z klęski Jana Szyszmana. Obecność Konstantyna Dragasza w obozie Bajezyda przed końcem lata 1393 r. można powiązać, jak zresztą sam zaświadcza, z prośbą o zezwolenie na obdarowanie dla wspomnianego klasztoru atoskiego. Przy okazji mógł on, jako wierny wasal, wyprosić wzmiankowane szczątki św. Hilariona. Wątpię bowiem w twierdzenie, iż inicjatywa ofiarowania mu tych relikwii wyszła od samego Bajezyda. Najprawdopodobniej taki sam charakter miały poczynania carewicza Konstantyna, syna Jana Sracimira, zwłaszcza, że doszło do nich dopiero w 1394 r. Nie da się rzecz jasna całkowicie wykluczyć możliwości udziału w zdobyciu Tyrnowa wspomnianych władców, zwłaszcza jeżeli chodzi

⁹² Cf. wyprawę na Kosowe Pole w 1389 r. czy bitwę pod Ankarą w 1402 r. – Neşri, s. 103, 136–137. Przypisać jednak należy, że nie wspominają o udziale wasali chrześcijańskich w bitwie pod Rovinami, a skądinąd wiemy że byli tam obecni.

⁹³ Tym bardziej, że nasze główne źródło do tej kampanii, Neşri, dokładnie wymienił wszystkich dowódców zaangażowanych w tę akcję zbrojną – Neşri, s. 93. Z autorów chrześcijańskich jedynie u Grzegorza Camblaka (Camblak, s. 198) znajdujemy bardzo ogólne stwierdzenie, iż w 1393 r. władca osmański „przeprowadził się przez Hellespont [Dardanele – K.M.] i zastał swoje armie zachodnie czekające tak, jak sam rozporządził”. Czy w skład tych „zachodnich armii” wchodził jego chrześcijańscy wasale nie da się stwierdzić, choć pewną wskazówką może być to, że autor bułgarski nie wspominał o innych niż tureckie armie ani razu.

⁹⁴ Neşri, s. 93–99 (opis całej wyprawy). Gdy zaś któryś z wasali nie dopełnił swego obowiązku i nie stawił się z poczem zbrojnym w szeregach tureckich było to wyraźnie podkreślane – cf. przykład Jana Szyszmana i Iwanki, syna Dobroticy – Neşri, s. 92; *Iz „Udivitelni sābitija”*..., s. 190.

o pana Welbuźdu. Stąd powyższe uwagi mają na celu jedynie wskazanie alternatywnej interpretacji omawianych źródeł.

6. CZY JAN SZYSZMAN ZORGANIZOWAŁ ODSIECZ DLA STOLICY?

Kolejny problem badawczy dotyczy postawy cara Jana Szyszmana wobec oblężenia Tyrnowa. Rozpowszechnione w literaturze przedmiotu zdanie, iż podczas jego trwania, władca bułgarski przebywał w Nikopolu, gdyż wołał osłonę mocnych murów tej naddunajskiej twierdzy niż przestarzałe i nie odnawiane fortyfikacje Tyrnowa⁹⁵, zostało ostatnio zakwestionowane przez J. Andreeva. Badacz ten uważa, że car podjął próbę odsieczy oblężonej stolicy, próbę, która zakończyła się dla niego porażką⁹⁶. Podstawą do tego twierdzenia jest dla niego krótka nota, zapisana na marginesie jednego ze średniowiecznych rękopisów bułgarskich, której tekst brzmi następująco: „Ja, Radoslav Velov z Klisury, przybyłem do tego klasztoru, do świątyni św. Eliasza. Miałem 35 lat. W tym roku Turcy zaatakowali pod Tyrnowem cara Jana Szyszmana i car został przez Turków rozbity”⁹⁷. Na podstawie danych językoznawczych stwierdzono, że autor pochodził z okresu Odrodzenia bułgarskiego, konkretnie z przełomu XVIII–XIX w.⁹⁸ J. Andreev uważa, że nota ta została wtedy przepisana z innego, wcześniejszego źródła, a w celu uwiarygodnienia naniesiona na marginesie starszego, XIII-wiecznego dzieła. Mimo tej dość zawilej interpretacji uczony bułgarski wierzy, iż odzwierciedla ona rzeczywistość końca XIV stulecia⁹⁹. Uzasadnienie swej opinii o odsieczy zorganizowanej przez cara znajduje również w publikowanych ostatnio czterech fragmentach listów „Pana Tyrnowskiego”, który wzywa swoich ludzi by „jak najszybciej” stawili się z wojskiem w Nikopolu¹⁰⁰. Uczony

⁹⁵ P. Nikov, *op. cit.*, s. 78. Twierdzeniu jakoby car tyrnowski został wzięty do niewoli wraz ze zdobyciem Tyrnowa, idąc za przekazem jednej z kronik ruskich (*Troickaja, loc. cit.*), daje wiarę B. T. Gorjanov, *Raspad Vtorogo Bolgarskogo carstva. Zavoewanie Bolgarii turkami*, [w:] *Istorija Bolgarii v dvuch tomach*, t. 1, red. P. N. Tret'jakov, S. A. Nikitin, L. B. Valev, Moskva 1954, s. 150.

⁹⁶ J. Andreev, *Tárnovo – stolica...*, s. 210.

⁹⁷ B. Conev, *Opis na slavjanskite rǎkopisi v Sofijskata narodna biblioteka*, t. 2, Sofia 1923, s. 33; J. Andreev, *Tárnovo – stolica...*, *loc. cit.*

⁹⁸ B. Conev, *loc. cit.*

⁹⁹ J. Andreev, *Tárnovo – stolica...*, *loc. cit.*

¹⁰⁰ J. Andreev, *Zavladjavaneto...*, s. 96. Wzmiankowane fragmenty zostały opublikowane i omówione przez K. Ivanovą, *Un renseignement nouveau dans un manuscrit bulgare du XIVe siècle au sujet de la resistance du tsar Ivan Šišman contre les ottomans près de Nicopol*, „Études Balkaniques” 24, 1988, 1, s. 88–94, jak również ostatnio przez N. Ovčarovą, D. Stoimenovą, *Novi viždanija za car Ivan Šišman i kraja na Tárnovskoto carstvo po dannii ot sred-novekovnite rǎkopisi*, „Palaeobulgarica” 23, 1999, 4, s. 64–89.

tyrnowski uważa, że wezwanie do mobilizacji bojarów bułgarskich miało na celu zorganizowanie odsieczy dla stolicy Carstwa¹⁰¹. Klęska tej wyprawy miała odebrać obrońcom miasta nadzieję na pomoc i skłonić ich do otwarcia bram miejskich¹⁰².

Zauważyć wypada, że we wzmiankowanych czterech rozkazach, tytuł używany przez Jana Szyszmana, nie odpowiada wcześniejszej jego tytulaturze, znanej chociażby z gramoty Rylskiej (1378 r.), czy Witoszkiej (przed 1382 r.), w których tytułuje się „цѣрь нѣ самодѣльцецъ”, swoją osobę zaś nazywa „цѣрѣко ми”¹⁰³. Tym razem Jan Szyszman określił się w nich mianem „гдѣнъ трѣновскѣи” oraz „гѣнѣ ми”. Należy więc przyjąć, że powyższy tytuł odzwierciedlał pozycję władcy bułgarskiego¹⁰⁴, w której znalazł się już po zdobyciu Tyrnowa przez Osmanów, a nie w okresie poprzedzającym to wydarzenie. Tytulatura ta doskonale korelowała z faktem, iż miasto stołeczne Carstwa Tyrnowskiego znalazło się poza granicami władztwa Jana Szyszmana¹⁰⁵. Podobnie musieli rozumować także Turcy, gdyż jedno ze źródeł osmańskich (*Istanbul – Topkapı Sarayı Archives*, nr 6374) określa go mianem *bega*, panującego w ziemi nikopolskiej¹⁰⁶. Karą za nieposłuszeństwo było odebranie mu miasta stołecznego oraz tytułu carskiego. Być może nie bez znaczenia było to, że Tyrnowo było pierwszą *carską stolicą* opanowaną przez Turków¹⁰⁷.

¹⁰¹ J. Andreev, *Zavladjavaneto...*, s. 96. Datuje je więc na czas trwania oblężenia Tyrnowa.

¹⁰² *Ibidem*, s. 97.

¹⁰³ *Rilska gramota ot Ivan Šišmana*, [w:] J. Ivanov, *Bălgarski...*, s. 598–600; *Vitoška gramota ot Ivan Šišmana*, [w:] *ibidem*, s. 600–601. Zwroty te były odpowiednikami bizantyńskich „ὁ βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ” i „ἡ βασιλεία μου”.

¹⁰⁴ N. Ovčarov, *Novi...*, s. 70.

¹⁰⁵ O roli Tyrnowa jako miasta stołecznego i jego znaczenia dla tytulatury carskiej, jak również dla samej idei carstwa *vide* I. Duǵev, *Tărnovo kato političeski i duchoven centăr prez kăsnoto srednovekovie*, „Archeologija” 8, 1966, nr 3, s. 1–9; R. Panova, *Stoličnijat grad v kulturata na srednovekovna Bălgarija*, Sofia 1995, s. 141–185; A. Popov, *Srednovekovnata stolica Tărnovo v titulaturata na patriarsi i care*, [w:] *Preslav. Sbornik*, t. 3, red. T. Totev, Varna 1983, s. 283–289.

¹⁰⁶ A. Decei, *loc. cit.*; Cf. Hans Schiltberger, *Pătepis*, [w:] *Nemski i avstrijski pătepisî za Balkanite XV–XVI v.*, uvod, podbr. i kolen. M. Jonov, Sofia 1979, s. 129, który określił Jana Szyszmana mianem „herzog” oraz *Kronikę* Michała Moksy (I. Tjutjundziev, *Bălgarskata chronika...*, s. 72), gdzie nazywany jest „Δομνοϋλ”, choć ta ostatnia wzmianka nie jest miarodajna, gdyż nawet cara Jana Aleksandra (1331–1371) określa mianem „Pana Tyrnowskiego” (*ibidem*, s. 71). Z kolei XV-wieczna *Kronika Anonimowa* konsekwentnie tytułuje go „carem” (*idem*, *Bălgarskata Anonimna...*, s. 81–82).

¹⁰⁷ Ch. Matanov, *Poslednite...*, s. 477 uważa, że fakt ten wraz ze znaczącymi sukcesami wojennymi Bajezyda, pozwolił mu na przybranie w 1394 r. tytułu *sultana*, który został mu nadany przez ówczesnego kalifa kairskiego. W kontekście powyższych uwag, odnoszących się do tytulatury Jana Szyszmana, jest to prawdopodobne, choć uważam, że niewątpliwą rolę w przyjęciu tego tytułu odegrało tu rozpoczęcie, w tym samym roku, blokady Konstantynopola, a co za tym idzie, w pełni świadome dążenie do utworzenia Cesarstwa Osmańskiego.

W tej sytuacji rozkazy te należy odnieść do czasu po wyprawie Bajazyda na Tyrnowo i kolejnych układach turecko-bułgarskich, na mocy których Jan Szyszman zachował część swego terytorium oraz statut wasalny względem Osmanów. Władca bułgarski prowadził bowiem w tym okresie konsekwentną politykę zbliżenia z Królestwem Węgier¹⁰⁸. W skutek tego nie stawiał się na zorganizowanym zimą 1393/1394 r. przez Bajazyda spotkaniu wasali tureckich w Seres¹⁰⁹. Prawdopodobnie sprzyjał także Mirczy Staremu, w jego konflikcie z sułtanem. Niewątpliwie postawa ta doprowadziła do ostatecznej likwidacji resztek jego państwa, co miało miejsce podczas odwrotu wojsk tureckich spod Rovin w 1395 r.¹¹⁰ Być może właśnie w związku z tymi wydarzeniami zwrócił się do kilku swoich bojarów, by stawili się ze swymi pocztami w Nikopolu¹¹¹. Wymienienie w tytulaturze określenia „tyrnowski” tłumaczyć należy tym, że nie pogodził się on z utratą swojej siedziby stołecznej, jak również faktem, iż idea carska sama w sobie była także związana z jego osobą, do pewnego stopnia reprezentującą jedność Carstwa. Poza tym być może w związku z negocjacjami, które Jan Szyszman prowadził z Węgrami, liczone, iż w razie kontrofensywy chrześcijańskiej uda się odzyskać utraconą stolicę.

Wspomniana wcześniej nota Radoslava Velova z Klisury również budzi uzasadnione wątpliwości co do jej przydatności w procesie rekonstrukcji wydarzeń w Tyrnowie¹¹². Przede wszystkim nie przekonuje nader złożona argumentacja, mająca dowieść, iż istniał jej oryginał pochodzący z jakiegoś rękopisu z końca XIV stulecia. Nie tylko pismo, ale też język tej noty wskazuje na czas bułgarskiego Odrodzenia. Pewne jest więc raczej, że nie mamy tu do czynienia z pracą kopisty, który przepisał już istniejącą, starszą wzmiankę. Praktyką ówczesną było bowiem podpisywanie się kopistów pod zrekonstruowanymi przez nich starszymi dopiskami¹¹³, czego jednak tutaj nie znajdujemy. Nieporozumieniem jest też twierdzenie, iż kopista z końca XVIII lub początku XIX w., który odkrył omawianą notę w jakimś rękop-

¹⁰⁸ P. Nikov, *op. cit.*, s. 72; I. Božilov, *Familjata...*, s. 227. W *Historii* Blasiusa Kleinera, mnicha franciszkańskiego mieszkającego w XVIII w. na Wołoszczyźnie, czytamy nawet, że ze strachu przed Bajazydem, w 1392 r. Bułgaria i Wołoszczyzna zostały lennikami Węgier – *Istorijska na Bălgarija ot Blasius Kleiner sâstavena v 1761 g.*, red. I. Dujčev, K. Telbizov, Sofija 1977, s. 137.

¹⁰⁹ Ch. Matanov, *Poslednite...*, *loc. cit.*

¹¹⁰ A. Decei, *loc. cit.*

¹¹¹ I. Tjutjundziev, *Bălgarskata Anonimna...*, s. 140 oraz przyp. 216 na s. 175; Ch. Matanov, *Poslednite...*, s. 478.

¹¹² Nie powołują się na nią autorzy najnowszych opracowań, dotyczących tego okresu – I. Božilov, „*Trite Bălgarii*”..., s. 666 i Ch. Matanov, *Poslednite...*, *loc. cit.*

¹¹³ J. Andreev, *Bălgarija prez vtorata četvart na XIV v. (Car Ivan Asen IV – sinăt na Ivan Aleksandăr)*, Veliko Tărnovo 1993, s. 301.

pisie, zmienił jej język i sposób zapisu na odpowiadający czasom, w których żył, by następnie umieścić ją dla większej wiarygodności na marginesie rękopisu z XIII stulecia, po to by przekonać przyszłego czytelnika, iż ma do czynienia ze średniowiecznym oryginałem. W końcu bardziej wiarygodne byłoby wpisanie tej informacji na karcie rękopisu z końca XIV w. i to językiem charakterystycznym dla tamtej epoki. Nota ta została więc przez niego zmyślona i wpisana na kartę dzieła z XIII w., gdyż poszukiwał dokumentu najbliższego interesującym go czasom. Najprawdopodobniej więc to on był „Radoslavem Velovem z Klisury”. Podobne postępowanie nie było w okresie Odrodzenia bułgarskiego odosobnione. Pojawiające się czasami noty z tych czasów, zamieszczone na marginesach kopiowanych dzieł, były wyrazem patriotyzmu, a także odzwierciedleniem wpływu kultury ludowej, która stworzyła całe cykle opowieści o domniemanych walkach ostatniego cara tyrnowskiego z Turkami¹¹⁴. Dodać należy, że autor owej noty mógł już być odczytany w dziele Paisjusza Chilendarskiego „*Istorija Slavjano-bolgarskaja*” z 1762 r., napisanym „ku pokrzepieniu serc”. Tam, w opisie podboju Bułgarii przez Osmanów, stwierdza się, że car Jan Szyszman stoczył wiele bitew z Turkami w samym Tyrnowie, jak i w jego okolicach¹¹⁵. Niewykluczone, że ta wzmianka była natchnieniem dla autora analizowanej noty.

Podsumowując muszę stwierdzić, że nie dysponujemy pewnymi źródłami historycznymi, które wspominałyby o odsieczy zorganizowanej przez Jana Szyszmana w czasie oblężenia Tyrnowa przez Osmanów. Nie da się tego oczywiście całkowicie wykluczyć, choć w obecnej chwili w mocy pozostaje sąd P. Nikova¹¹⁶, iż przebywał on w tym czasie w Nikopolu, usiłując zorganizować pomoc z Węgier.

¹¹⁴ P. A. Syrku, *K istorii ispravlenija knig v Bolgarii v XIV veke*, t. 1, vyp. 1, *Vremija i žizn' patriarcha Evtimija Ternovskogo*, Sankt Petersburg 1898, s. 582, 593; J. Andreev, *Bălgarija...*, s. 301–302 oraz przyp. 23 na s. 319–320 (tutaj przykłady innych przerabianych lub dorabianych *not* na kartach rękopisów) i przyp. 24 na s. 320. W pracy tej badacz ten zajął zupełnie odmienne stanowisko wobec wzmiankowanej *noty*. Moim zdaniem jest ono bardziej uzasadnione i przekonujące.

¹¹⁵ Paisij Chilendarski, *Istorija Slavjano-bolgarskaja. Părvi Sofroniev prepis ot 1765 g.*, izdava B. Rajkov, Sofija 1972, s. nr (53 b).

¹¹⁶ P. Nikov, *op. cit.*, s. 78. Nie przekonuje zaś argumentacja M. Mičeva, który stara się dowieść, że władca bułgarski działał wówczas na terenach zachodnich swojego państwa, konkretnie w Starej Płaninie, między dzisiejszą Wracą a Botewgradem. Jego wnioski opierają się bowiem na bardzo niepewnym materiale dowodowym, na który składają się ludowe nazwy toponimiczne i rysunki naskalne, do których następnie dostosowuje on przekazy źródłowe – M. Mičev, *Toponimi, predanija i monogrami na car Ivan Šišman văr Vračansko*, „*Vekove*” 12, 1983, 5, s. 24–31.

*Kiril Marinow***SELECTED PROBLEMS OF TARNOVO'S FALL**

(Summary)

This article is devoted to a few aspects of Tărnovo's fall, in the year 1393. These problems in the author's opinion have not lived to witness a satisfactory solution until now. In the first part of the article the author rejected an opinion, according to which patriarch Euthymius was the commander of the Bulgarian capital's defence. In the second part he answered the question, who, from the ottoman side, commanded the siege of Tărnovo? The analysis of the sources leads to conclusion, that Bayezid I, the then ottoman ruler, was at the head of the Turkish army, by the walls of the town. In the third part author expresses criticism of J. Andreev's theses, concerning the reasons for the offence and circumstances, in which Turkish expedition against Tărnovo came into effect. He formulates the thesis according to which the purpose of this expedition was to subjugate John Šišman and to prevent him from joining the coalition, which had been created by Zigmund of Luxembourg. In the fourth part the author confronts different information from the sources and different views of the scholars, concerning the number of the ottoman army, which besieged the town. Next, he arrives at a conclusion, that, there were probably around 30-40 thousands warriors. In the fifth part he refers to a question of a possible participation of the Vidin's tsar, John Sracimir, and the ruler of Velbužd, Konstantin Dragaš, in the ottoman expedition against Tărnovo. The sources don't allow to determine this issue unambiguously, although it's possible, that the armies of these rulers didn't take participation in the siege. The last part of this article refers to the problem of a possible relief for Tărnovo, organized by John Šišman. Author draws a conclusion, that contemporaneously existing sources don't allow to produce a thesis, in light of which the Bulgarian tsar really organized a military help for his capital, during the ottoman siege.